

Totuuden riippuvuus kävelemisestä järven ympäri

Ralph Waldo Emerson, *Luonto*.

Suomennos ja esipuhe Antti

Immonen. 23^o45, Tampere

2002. 93 s.

Emersonin esikoisteos *Luonto* (1836) on kummallinen kirja. Joka kerta kun minun on täytynyt yrittää sanoa siitä jotain, olen päättänyt lukea kirjan tarkasti kannesta kanteen vielä kertaalleen. Joka kerta olen miettinyt, luenko englanniksi vai suomeksi. Joka kerta olen päättänyt lopultakin selvittääni, mitä kirja oikeasti käsittelee. Joka kerta *Luonto* on valunut sormieni lävitse, kun olen yrittänyt tarrautua siihen.

Kerran olin sitä mieltä, että *Luonto* ei ole kirja luonnosta. *Nyt*, luettuani sen entistä tarkemmin, olen sitä mieltä, että kirja on todellakin kirja luonnosta. Emersonin esikoisteos käsittelee luontoa – kuten Emerson itse johdannossaan selventää – sekä sanan ”luonto” tavanomaisessa että laajemmassa, tietyssä filosofisessa merkityksessä, jolloin luonto

käsittää esitetyn määritelmän mukaan kaiken muun paitsi 'minän' eli maan ja taivaan lisäksi kulttuurin, kaikki muut ihmiset sekä minun oman ruumiini (ks. s. 25). Yleisemmällä tasolla voi sanoa, että *Luonto* käsittelee ihmisen ja luonnon välistä suhdetta. Tämän voi ilmaista emersonilaisen vapaasti puhumalla ihmisen tai ihmismielen ja todellisuuden välisestä suhteesta. Tai hengen – tai mielen – ja aineen (vrt. esim. luku IV).

En tiedä, kuinka *Luontoon* tulisi suhtautua. Toisaalta minusta tuntuu, että tämä kirja ei ansaitse paikkaansa Emersonin parhaiden töiden rinnalla. Toisaalta *Luontoon* kätkeytyy ärsyttävän jännittäviä ajatuskulkuja, jotka ovat (paitsi sinänsä kihelmöivän mielenkiintoisia) Emersonin kokonaisajattelun avaamisen kannalta ehdottoman valaisevia.

Kuka?

Ralph Waldo Emerson (1803–1882) oli yhdysvaltalainen, Concordissa, Massachusettsissa elämäntyönsä tehnyt ajattelija-runoilija, jonka filosofian kenties häkellyttävien piirre on se, ettei siitä olla koskaan päästy selvytyteen, onko se filosofiaa. Itse pidän Emersonia elämänläheisimpänä, kauneimpana ja palkitsevimpana ajattelijana, jota olen koskaan lukenut.

Emerson oli pappi, joka erosi virastaan, koska ei voinut yhtyä tiettyihin uskonkappaleisiin. Tämän jälkeen Emerson loi uran alkuvoimaisena ajattelija-luennoitsijana, joka tienasi elantonsa yliopistomaailman ulkopuolella maanlaajuisilla luentokierteillaan ja kirjoituksillaan. Jälkipolvet tuntevat Emersonin ennen kaikkea esseistinä, runoilijana ja filosofina. Kenties tässä on syy hänen ulkopuolisuuteensa akatemiassa: hän oli elinaikanaan suosittu filosofi, joka kirjoitti *runoja* ja kaiken lisäksi vielä ajatteli runollisesti.

Concordin tietäjän monisyisen ja radikaalin filosofian yksi erityispiirre on, että hänellä on ollut valtava vaikutus amerikkalaiseen ja eurooppalaiseen kirjailijoihin ja filosofeihin, jotka julkaistuisa teoksissaan kuitenkin poikkeuksetta vaikenivat velastaan Emersonille. Kuinka moni tietää, että Robert Musil oli innoissaan Emersonista? Tai Rabindranath Tagore? Tai Egon Friedell, tai Jorge Luis Borges, tai Leo Tolstoi? Transsendentalistien keulahahmona Emerson sysäsi liikkeelle – alunperin juuri teoksellaan *Luonto* – 1800-luvun keskivaiheilla ame-

rikkalaisen kirjallisuuden renessanssin, jota edustivat muiden mukana Emersonin kaikkein läheisimpinä oppilaina Henry David Thoreau ja Walt Whitman. Emerson on vaikuttanut keskeisesti myös esimerkiksi runoilijoihin Emily Dickinsoniin, Robert Frostiin ja Wallace Stevensiin sekä prosaisteihin Herman Melvilleen ja Nathaniel Hawthorneen. Onko tämä yleisesti tunnettua? Voisiko Emersonista puhua amerikkalaisen kulttuurin isänä?

Sama mies on ollut tärkeä pragmatisteista erityisesti William Jamesille ja John Deweylle. Hän on vaikuttanut mitä syvimmin Friedrich Nietzscheen. Vaikka ajatus voi kuulostaa yllättävältä, Emersonin filosofiaa voi verrata näiden lisäksi hedelmällisellä tavalla esimerkiksi Heideggeriin, Wittgensteiniin tai dekonstruktioon.

Emerson ja Suomi

Nyt ilmestyvä suomennos on sikäli paikallaan, että *Luonto* on tärkein Emersonin teos, jota ei ole aikaisemmin saatu suomeksi. Käännösjulkaisu on myös sikäli ajankohtainen, että tänä vuonna (25.5.03) Emersonin syntymästä tuli kuluneeksi kaksisataa vuotta.

Kuten Antti Immonen valottaa suomennoksensa esipuheessa, Emersonilta on ennen tätä käännöstä ilmestynyt suomeksi *Ihmiskunnan edustajia* (Volter Kilpi 1909), *Esseitä* (J. A. Hollo 1958), *Suuria miehiä* (Hollo 1964) sekä muutama teksti kokoelmassa *Suuren hiljaisuuden miehiä* (Yrjö & Ester Karilas 1919) sekä *Voittamisen taito* (Y. Karilas 1920). Immonen ei mainitse, että näistä *Ihmiskunnan edustajia* ja *Suuria miehiä* ovat molemmat käännöksiä 1850 ilmestyneestä kirjasta *Representative Men. Esseitä* on käännös Emersonin vuosina 1841 ja 1844 julkaisemista kokoelmista *Essays: First Series* ja *Essays: Second Series*. Täten Immosen suomennos täydentää Emerson-suomennokset kattamaan tekijän neljä ensimmäistä kirjaa.

Näiden suomennosten ulkopuolelle jää tärkeimpinä Emersonin koottujen teosten ensimmäiseen niteeseen *Luonnon* lisäksi sisältyviä Emersonin vuosina 1837–1844 pitämiä puheita ja luentoja. Näistä tärkeimmät ovat USA:n ”älylinen itsenäisyysjulistus” *The American Scholar* (1837) sekä uskontokriittinen *Divinity School Address* (1838).

Alkuperäinen suhde maailmankaikkeuteen

Luonto koostuu lyhyestä johdannosta ja kahdeksasta pienestä luvusta, jotka yhdessä tekevät kirjasta noin seitsemänkymmentäsivuisen katsauksen ihmisen ja luonnon välisen suhteen eri aspekteihin. Ensimmäinen luku pyrkii havahduttamaan ihmistä luonnon ihmeellisestä kauneudesta. ”Useimmat ihmiset eivät näe edes aurinkoa, tai ainakin heidän näkemisensä on hyvin pinnallista” (s. 27). ”Joskus olen kaamosaikaan kulkenut pilvien peittämän taivaan alla, ja tuntenut itseni sohjoisilla joutomaillaikin täydellisen hyväntuuliseksi, vaikka en ole ajatellut mitään erityisen hauskaa” (s. 28). Luvuissa II–IV Emerson tarkastelee luonnon tai ”maailman” eri käyttötarkoituksia. Tarkastelu ulottuu luonnon käytännöllisestä hyödyistä (luku II) ja luonnon kauneudesta (luku III) kielen ja luonnon väliseen riippuvuuteen (luku IV) sekä ajatukseen luonnosta älyllisenä ja eettisenä kasvattajana (luku V).

Luonnon kauneuden ja käyttötarkoitusten tarkastelun jälkeen Emerson analysoi esikoisteoksensa pisimmässä luvussa (luku VI) monisyisesti idealismia. Tässä luvussa Emerson tutkailee idealismia toisaalta perinteisen filosofisesti, toisaalta pohtien idealististen uskomusten juuria kulttuurissa. Kirjan toiseksi viimeisessä luvussa Emerson laajentaa tarkasteluaan ihmisen ja luonnon suhteesta hengen ja aineen väliseen suhteeseen. Viimeisessä luvussa ”Näköalat” Emerson kehottaa ihmistä elämään sopusoinnussa luonnon kanssa, olemaan yhtä ”suuri” kuin luonto ja täyttämään paikkansa maailmassa.

Johdannon alkuun, Emersonin koko tuotannon avaaviin sanoihin, sisältyy yksi valovoimaisimmasta ajatuksista koko Emersonin ajattelussa:

”Meidän aikamme katsoo taakseen [our age is retrospective]. Se rakentaa esi-isilleen muistomerkkejä. Se elää menneet elämät, tallentaa tapahtuneet tapahtumat ja arvioi tehdyt teot. Meitä aiemmin eläneet ihmiset kohtasivat Jumalan ja luonnon kasvotusten, mutta me näemme ne vain heidän silmiensä kautta. Miksi emme voisi edelleen nauttia alkuperäisestä suhteesta maailmankaikkeuteen? Miksi meillä ei voisi olla perimätiedon sijaan omaa oivaltavaa runoutta ja filosofiaa sekä ilmes-

tyksestä peräisin olevaa uskoa, eikä vain noiden toisten historiaa?” (s. 23)

Tähän ajatukseen sisältyy Emersonin koko filosofian läpäisevä pyrkimys oma-kohtaiseen, välittömään kokemukseen toisen käden tietojen sijaan. Emersonin mukaan ”meitä aiemmin eläneiden” suhde kohtaamiinsa asioihin oli alkuperäinen, mutta meillä on taipumuksena tukeutua heidän kokemuksiinsa. Emersonin ei tarvitse ymmärtää puhuvan tässä ainoastaan amerikkalaisista 1800-luvulla. On kysyttävä: miksi *meillä – minulla, nyt* – ei voisi olla omakohtaista kokemusta lukemistani asioista, Hegdegerin olemisesta tai Emersonin alkuperäisyydestä?

Emersonin ajatusta voi kenties valaista fenomenologisesti: haluaisimme saada tarkastelun kohteena olevat ilmiöt näyttäytymään meille itse itsestään lähtien, emme ainoastaan *puhua* niistä.

Emerson uskoo syvästi, että jokaisella ihmisellä on oikeus alkuperäiseen suhteeseen maailmankaikkeuden kanssa. ”[M]aailmankaikkeus kuuluu sen jokaiselle yksilölle” (s. 38). Locket ja kantit korvautuvat viime kädessä luonnolla ja ihmisen omakohtaisella kokemuksella. ”Aamunkoitto on Assyriani, iltarusko ja kuu Pafokseni ja keijukaisten ihmemaani, keskipäivä on aistien ja ymmärryksen Englantini, yö mystisen filosofian ja uni-en Saksani” (s. 36).

Minä maailman tiellä

Yksi *Luonnon* jännittävimmistä oivalluksista on, että se, millaisena koen maailman tai todellisuuden – millaisen maailma on minulle – riippuu minusta itsestäni. Kirjan kolmanneksi viimeisessä kapaleessa Emerson kirjoittaa: ”Ongelma alkuperäisen ja ikuisen kauneuden liittämistä maailmaan ratkeaa sielun lunastuksella” (s. 86). Hän selventää ajatustaan: ”Mahdollinen epäkohta, joka nähdään luontoa tarkasteltaessa, onkin omassa silmässä. Näköakselin liike ei ole samanaikainen olioakselin kanssa, minkä vuoksi oliot eivät näy läpikuultavina vaan sameina” (s. 86). Tämän jälkeen pilkkahtavat esiin *Luonnon* eettiset ulottuvuudet: ”Syy siihen, miksi maailma on vailla ykseyttä, rikkonainen ja pirstaleinen, löytyy ihmisen ristiriidasta itsensä kanssa” (s. 86). Emerson kiteyttää ’naturalisminsa’ ytimen: ihminen ”ei voi olla aito luon-

nontutkija [*naturalist*], ellei hän tyydytä kaikkia hengen vaateita” (s. 86).

Tässä Emerson hahmottelee hänen filosofialleen keskeistä näkemystä ihmisen elämän ja ihmisen todellisuuskokemuksen välisestä riippuvuudesta – etiikan ja metafysiikan yhteenkietoutuneisuudesta. Emerson uskoo, että lopulta ihminen ei voi tuntea todellisuutta kaikesa merkityksellisyydessään, ellei hän tee eräänlaista parannusta, puhdistaa omaa elämäänsä hänen ja todellisuuden tuntemisen väliin asettuvista esteistä. Luonto toimii eettisesti ja uusiutuu jatkuvasti: tunteakseen luonnon myös ihmisen on toimittava eettisesti ja uusiuduttava jatkuvasti. Luonnossa *kaikki* hetket ovat merkityksellisiä. ”Auringonpaisteisen kesän lisäksi julistavat luonnossa ilon juhlaa myös *kaikki* muut hetket ja vuodenajat” (s. 28, kurs. HK). Ihmisen on seurattava tätä luonnon ikuista raikkautta, uusittava itsensä alkuperäisyyden säilyttämiseksi: ”*Jokainen* hetki ja muutos liittyy ja valtuuttaa uudenlaiseen mielentilaan, aina henkeäsalpaavasta keskipäivästä synkimpään keskiyöhön saakka” (s. 28, kurs. HK). Kun ihminen uusiutuu tällä tavalla, on jokainen hetki kaunis ja pyhä. ”Valppaalle silmälle *jokaisella* vuoden hetkellä on kauneutensa” (s. 36, kurs. HK).

Emerson ajattelee todella, ettei ihminen voi tuntea luontoa, ellei hän kykene itse avautumaan, näkemään joka hetki elämän ympärillään ihmeellisenä, olemaan valmis joka hetki havaitsemaan maailmaa ennakkoluulottomasti. ”[J]okainen oikein nähty olio vapauttaa” Emersonin mukaan ”sielusta uuden ominaisuuden” (s. 52). Käänteisesti voisi sanoa, että jokaisen sielun uuden ominaisuuden vapautuminen vapauttaa näkemään uuden puolen todellisuudesta. Romanttisesti Emerson kirjoittaa: ”Viisauden muuttumaton merkki on ihmeellisyyden näkeminen aivan tavantomaisissa asioissa” (s. 87). Kaikkein arkinen hetki on ihmeellinen, jos me vain näkisimme tämän. ”Mitä on päivä? Mitä on vuosi? Mitä on kesä? Mitä on nainen? Mitä on lapsi? Mitä on nukkuminen? Sokeille silmillemme kaikki nuo asiat näyttävät yhtä mitäänsanomattomilta” (s. 87). Maailman kauneus / maailma / on kätkeytynä meissä.

Tämä on *Luonnon* syvä eettinen ulottuvuus: luontoa ei voi tuntea, ellei elä hyveellisesti. ”[L]ukeneinkin luonnon tutkija, joka rakastaa totuutta, havaitsee suhteessaan maailmaan olevan

vielä paljon sellaista, jota ei voi oppia mitään tunnettuja laatuominaisuuksia lisäämällä, vähentämällä tai vertailemalla, vaan johon päädytään herpaantumatomalla hengenvaelluksella, jatkuvalla uudistumisella ja täydellisellä nöyryydellä” (s. 80). Kieltä käsittelevän luvun lopuksi Emerson kiteyttää ajatuksensa: ”Luonnon kanssa sopusointuinen elämä, totuuden ja hyveen rakkaus, siivoaa silmät näkemään ja ymmärtämään luonnonkin tekstiä” (s. 52). Tämä virke sopisi hyvin *Luonnon* motoksi – tai tämä:

”Kaikki oikea kasvatus tähtää siihen, että ihminen löytäisi paikkansa täällä, ymmärtäisi luonnon todellisen aseman suhteessa häneen itseensä – perustan, jonka saavuttaminen on ihmiselämän, toisin sanoen ihmisen luontoyhteyden tarkoitus” (s. 74, käännöstä muokattu).

Pääteos?

Takakansi väittää *Luontoa* Emersonin pääteokseksi. Väite vaikuttaa hätäiseltä. Miksi *Esseitä* ei olisi Emersonin pääteos? *Esseistä* on kirjoitettu huomattavasti enemmän tutkimuksia kuin *Luonnosta*; Emersonin lukuisat päiväkirjamerkinät viittaavat *Esseiden* keskeisyyteen Emersonin tuotannossa; merkittävimmät Emerson-tutkijat – tunnetuimmin Stanley Cavell – ovat sitä mieltä, että *Luonnossa* Emerson ei ole vielä löytänyt omaa filosofista ääntään.

Luonnon mutkaton nimittäminen pääteokseksi voi vääristää sellaisen lukijan käsityksiä Emersonista, joka tarttuu ensimmäiseksi tähän kirjaan. Immonenkin käyttää ohimennen esipuheessaan nimitystä ”pääteos”, jossa ”hahmotellun filosofian ääriiviivat erottuvat myös [Emersonin] myöhemmissä kirjoituksissa” (s. 8). Tämä on myös kyseenalainen väite. *Luonnosta* voi ehkä nähdä kulkeutuvan myöhempiin kirjoituksiin ydinteemoja – kuten pyrkimyksen alkuperäiseen suhteeseen maailmankaikkeuden kanssa sekä edellä esitetyn ajatuksen etiikan ja metafysiikan yhteenkietoutuneisuudesta – mutta oikeammin tulisi sanoa, että Emerson pikemminkin *hylkää* myöhemmin monia *Luonnossa* kehrittelemiään ajatuksia.

Koska Emerson on *kaikkea muuta* kuin järjestelmänrakentaja, puhe pääteoksesta ja sen kantavuudesta voi olla harhaanjohtavaa. Itse asiassa *Luonto* on Emersonin *ainoa* filosofinen teos, jossa

hän pyrkii yksittäisten esseiden sijaan jonkinlaiseen kokonaisuuteen. Monet ovat pitäneet *Luontoa* tästä syystä Emersonin muita teoksia huonompana.

Toisaalta *Luonnossa* ovat läsnä huomattavasti myöhempiä teoksia voimakkaammin Emersonin taustavaikuttajat, näkyvimmin Platon ja uusplatonistit, Samuel Taylor Coleridge sekä Emanuel Swedenborg. Esimerkiksi Coleridgen erottelu järjen ja ymmärryksen välillä, jonka tämä perii omalaatuisella tavallaan Kantilta, korostuu *Luonnossa* (esim. luku V). Myös Swedenborgin ajatus aineellisen ja henkisen maailman vastavuudesta, korrespondenssista, on *Luonnossa* keskeinen (erit. luku IV).

Käännöksestä

Immosen suomennos on pääpiirteissään kelvollinen, mutta soljuvaan ja paikoin hyvinkin onnistuneeseen runolliseen tekstiin on livahtanut kohtuuttomia käännösvirheitä. Pahin erhe tavaataan luvussa ”Idealismi”. Esinietzscheläisen genealogisen tutkimuksen päätteeksi Emerson esittää, kuinka ”[k]ulttuurin myötä arkipäiväinen kuva luonnosta kääntyy pääläelleen saaden mielen hahmaisesti kutsumaan todelliseksi näkyvää ja näennäiseksi todellista” (s. 74). Tämän jälkeen Immonen suomentaa: ”On totta, että lapset uskovat ulkomaailman olemassaoloon. Pelkästään sen olemassaoloon uskomisen on vain tulkintaa, mutta tämän tulkinnan kulttuuri saa aikaan yhtä varmasti kuin lapsi” (s. 74). Ymmärtääkö tätä? Esitän seuraavassa alkutekstin kohdan ja oman näkemykseni katkelman merkityksestä:

Children, it is true, believe in the external world. The belief that it appears only, is an afterthought, but with culture, this faith will as surely arise on the mind as did the first. ”Lapset todellakin uskovat ulkomaailman olemassaoloon. Uskomus, että ulkomaailma on vain näennäinen, syntyy jälkeenpäin – tosin kulttuurin myötä tämä usko syntyy aivan yhtä varmasti kuin edellinen.”

Muista keskeisten kohtien virheellisistä käännöksistä mainittakoon edelleen nietzscheläisittäin – tai william-jamesiläisittäin – filosofiaa psykologisoi-va katkelma: *It were a wise inquiry for the closet, to compare, point by point, especially at remarkable crises in life, our daily history, with the rise and progress of ideas in*

the mind. Immonen: ”Olisipa oivallista, jos joku vertailisi kohta kohdalta, erityisesti elämän käännekohtien osalta, ideoiden syntyä ja kehitystä mielessä” (s. 88). Vertailisi mihin? – ”päivittäiseen historiaamme”.

Toiseksi todettakoon järjestelmällisyyden vastainen katkelma: *we learn to prefer imperfect theories, and sentences, which contain glimpses of truth, to digested systems which have no one valuable suggestion.* Immonen: ”Epätäydellisiä teorioita ja vain osatotuuksia sisältäviä lauseita opitaan hyväksymään sellaisista asiakokonaisuuksista, joihin ei ole yhtä ainoaa oikeaa selitystä” (s. 83). Vrt.: ”Epätäydellisiä teorioita ja vain osatotuuksia sisältäviä lauseita opitaan pitämään parempina kuin valmiiksi pureskeltuja järjestelmiä, jotka eivät sisällä yhtäkään arvokasta ehdotusta.”

Tämän kaltaisten, välillä pelkiltä huolimattomuusvirheiltä vaikuttavien kömmähdysten lisäksi käännöstä voi arvostella siitä, että se tasoittelee ja muokkaa paikoin perusteettomasti Emersonin retoriikkaa. Esimerkiksi ytimekäs *Build therefore your own world* kääntyy Immosella muotoon ”Jokaisen ihmisen on siis rakennettava oma maailmansa” (s. 89). (Muutamien käännöksestä puuttuvien tai ylimääräisten lauseiden kohdalla herää kysymys, onko Immonen kääntänyt teoksen *Luonnosta* yleisesti käytössä olevien versioiden pohjalta.) Lisäksi teksti kärsii paikoin kääntäjän maneeereista: esimerkiksi sana ”silkkä” toistuu eri tavutusmuodoissaan ihmetyttävän usein, noin seitsemän kertaa. Myös suomentajan esipuhe ja huomautukset sisältävät pientä epätarkkuutta.

On toki huomautettava, ettei Emersonia ole lainkaan helppo kääntää. Ehkä kääntäjä ei voi sille mitään, että Emersonin kirjat kuulostavat käännöksinä eri kirjoilta – J. A. Hollon *Esseitä* lukiessa tuntuu kuin ei lukisi Emersonia lainkaan. Kuka englanninkielinen ajattelija itse asiassa ilmaisi itseään runollisemmin ja siten kääntäjän kannalta vaikeammin kuin Emerson? Esseessään *Ympyröitä* (1841) Emerson kirjoittaa *so to be is the sole inlet of so to know.* Miten kääntäisit tämän kohdan?

Johtopäätös

Arvostelua meinasi olla välillä vaikea kirjoittaa, koska jäi vain yksi päivä ai-

kaa. Ajattelin Wallace Stevensin säkeitä ”[...] *Perhaps/ The truth depends on a walk around a lake*” ja kävelin Kaisaniemenlahden ympäri.

”Metsässä tulemme järkiimme ja uskomme palaa” (s. 28). Eikö tässä voisi lainata erästä toista samassa julkaisusarjassa ilmestynyttä juttua?

”Kaikki tämä, millä modernit tekniset tiedotusvälineet joka tunti houkuttelevat, yllättävät ja ympäröivät ihmistä – kaikki tämä on nykyään jo valmiiksi paljon lähempänä ihmistä kuin oma pelto pihan ympärillä, lähempänä kuin taivas maan yllä, lähempänä kuin päivän ja yön kulku, lähempänä kuin oman kylän tavat ja tottumukset, lähempänä kuin kotiseudun maailman perintö” (käännöstä muokattu).’

Heikki Kovalainen

Kauhea sandaali

Riitta Nelimarkka, *Väitösfarssi*
– ”*Taistelu hatusta*”. Seneca,
Helsinki 2003. 70 sivua.

Toimiessani Taideteollisessa korkeakoulussa minulla oli tilaisuus seurata Riitta Nelimarkan väitöstyön käsittelyä pienen etäisyyden päästä. Hänen taiteellinen väitöksensä koostui taidenäyttelyistä ja kirjallisesta teoksesta *Self Portrait – Eilisen väitöskirja – Variaation variaatio* (2000), joka on implisiittisen minän kautta kirjoitettu tutkimus taiteilijan työstä.

Nelimarkka tilittää väittelynsä vaiheita uudessa kirjassaan *Väitösfarssi* (2003), jossa hän todistelee, että doktorandeilla ei ole juuri minkäänlaista oikeusturvaa. Ja katso: hän on oikeassa. Asiantuntijoiden valinta voi olla mieltävaltaista, oikeusuoja on rajattu huomautusten esittämiseen, päätökset eivät ole muutoksenhakukelpoisia, ja lopputuloksesta ei voi yleensä valittaa, vaikka valitustien olemassaolo olisi oikeusvaltion tunnusmerkki.